

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора педагогічних наук, професора
ЛАВРІНЕНКА Олександра Андрійовича на дисертацію
**ПОЛИВАНОЇ Аліни Сергіївни «Формування громадянської культури
майбутніх учителів (60-ті роки XX – початок XIX століття)»,** подану на
здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю
13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Посилення протиріч українського суспільства – ідейна конфронтація, соціальна деструкція, політично-правова дезорганізація потребують особливої уваги до проблеми становлення і розвитку громадянської культури в Україні. Нині посилена увага до громадянської культури викликана, перш за все, активізацією громадянського діалогу на принципах свободи і гуманізму. До недавнього часу у вітчизняній соціології та педагогіці взагалі не існувало дефініції громадянської культури. Взаємодія людини і суспільства обмежувалася політичними, економічними та побутовими рамками. Громадянська культура оптимальним чином відповідає природі громадянського суспільства: її високий рівень сприяє зміцненню демократичної суспільної системи з одного боку, а з іншого – лише у розвиненому громадянському суспільстві повноцінно реалізуються громадянські цінності.

Універсальність культури як феномена, що інтегрує досягнення суспільства на певному рівні його розвитку, і що діє за принципом функціональної додатковості та володіє особливостями гармонійного саморозвитку, вимагає формування такої соціокультурної організації суспільства, яка сприяла б не хаотичному, а усвідомленому розвитку кожної особистості, стимулювала б підвищення рівня групової консолідації і ефективності взаємодії суб'єктів з метою нагромадження досвіду міжкультурної взаємодії.

Освіта є відображенням культури певної епохи. У той же час існуюча система освіти багато в чому вибудована на культурних домінантах минулого – раціональному погляді на світ, інтелектуалізмі, утилітарності. Пошуки моделі освіти, адекватної сучасному типові культури і відповідно новому етапові розвитку цивілізації, складає найактуальнішу проблему сучасної педагогіки.

Освіта, в той же час, складний соціокультурний феномен. Це, з одного боку, викликає необхідність звертання педагогіки до витоків освіти – розгляд її як феномену і частини культури, як культуровідповідну систему, культуровідповідне середовище і культуротранслюючий процес, що відображають, передусім, такі фундаментальні властивості культури, як єдність у багатогранності, культури як універсуму, культури як цілісності. З іншого боку, у вітчизняній педагогіці культурний простір освіти досліджений недостатньо. Поняття культури, як це не парадоксально, до останнього часу не осмислювалось педагогікою, не включалося в її науковий обіг. Відсутня

педагогічна інтерпретація культури, що обґрунтовано висуває завдання її всебічної і глибокої науково-педагогічної рефлексії.

За всі роки незалежності вітчизняна освіта підійшла до масового усвідомлення ролі педагога в інноваційному оновленні суспільства і необхідності перебудови на цій основі системи його професійної підготовки. Робиться ставка на активного перетворювача дійсності, носія культурних цінностей і гуманітарних пріоритетів.

З огляду на вищезазначене, актуальність дисертації А.С. Поливаної є беззаперечною, оскільки більшість вітчизняних теоретиків і практиків освітньої галузі ХХ ст. послугоувались у своїй діяльності історичною наступністю педагогічної освіти у формуванні образу й осягненні смислу професії вчителя як триєдиної складової: духовної, соціальної й професійної. Духовна – внутрішнє прагнення до істини, добра, краси; соціальна – розвиток педагогічної культури; професійна – гармонійне формування вольових, етичних та естетичних якостей. Ця триєдина складова в наш час комплексно входить у педагогічну майстерність і зумовлює високий рівень свободи як своєрідної етичної міри професійних діянь.

У сучасних наукових дослідженнях з історії розвитку педагогіки й педагогічної думки провідним принципом виступає принцип історизму з його основоположною ідеєю висвітлення творчих надбань учених, теоретиків і практиків вітчизняної й зарубіжної педагогічної науки, які впродовж багатьох століть зреалізовували ідеї необхідності впровадження в систему творчої діяльності-дії вчителя традицій українського народу, звичаєвого права, духовно-моральних постулатів тощо. Аналіз історії розвитку цих ідей, традиції оригінальних систем підготовки вчителя провідними педагогічними навчальними закладами України свідчать про усвідомлення важливості проблематики подолання відчуження до вибору й опанування педагогічної професії, до формування педагога як повноцінного суб'єкта навчальної і виховної дії, здатного мислити і діяти самостійно й творчо, мати високий рівень загальної і громадянської культури.

Дисертантка, послуговуючись провідними методами історико-педагогічного пошуку, справедливо доводить тезу про те, що як сукупність поведінкових моделей особистості громадянська культура визначається певною ціннісною системою. В умовах розбудови українського громадянського суспільства проблема цінностей активно розробляється з нових позицій соціальної визначеності індивіда. Сьогодні особливо загострилася потреба створити нову систему ціннісного світу молоді, засновану на ідеї розвитку самосвідомості особистості у правовій державі. У контексті громадянського виховання формування ціннісних орієнтацій майбутніх педагогів є ключовою психолого-педагогічною проблемою. Це все можливо лише шляхом творчого дослідження проблеми генези теорії і практики формування громадянської культури в педагогічному контексті та потребу впровадження цих ідей в освітньо-виховні системи сучасних педагогічних навчальних закладів.

Варто відзначити і той факт, що А.С. Поливана при роботі над дисертацією послуговувалася потребою розширення на теоретичному рівні історико-педагогічних знань про специфіку формування громадянської культури в 60-х роках ХХ – на початку ХХІ ст., особливостей формування місії, завдань і принципів професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів, що є вельми актуальними й сьогодні.

Об'єкт, предмет, мета дослідження не викликають жодних заперечень. Авторкою дисертації чітко сформульовані завдання дослідження й кожне із завдань логічно випливає з попереднього. Всі означені завдання дисертації орієнтовані на результат.

А.С. Поливаною достатньо чітко обгрунтовані хронологічні й територіальні межі дослідження, причому авторка дисертації справедливо в тексті роботи виходить за історичні рамки, оскільки прогресивні ідеї та досвід формування громадянської культури майбутніх учителів збіглися ХХ ст. і початку ХХІ ст. простежує й у сучасних парадигмах освіти і виховання.

Слід акцентувати увагу на фундаментальній джерельній базі дослідження. Вражають системність і послідовність використання шести визначених груп першоджерел: нормативно-правові акти; статистичні джерела, довідкові видання; монографії та навчальні посібники; дисертації, а також періодику і архівні документи державних установ. Заслужовує на увагу й достатньо обгрунтоване використання саме матеріали із фондів Державного архіву Вінницької області, Державного архіву Хмельницької області, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (м. Київ).

Беззаперечною є й наукова новизна та теоретичне значення дисертації, що характеризує змістову сторону отриманих результатів і відображає нові теоретичні положення та практичні рекомендації, які раніше не були зафіксовані в теорії та історії педагогіки. Дисертанткою уперше в педагогічній науці розглянуто генезу формування громадянської культури майбутніх учителів у 60-ті роки ХХ ст. – на початку ХХІ століття; визначено й обгрунтовано основні періоди формування громадянської культури майбутніх учителів з урахуванням соціально-політичних, економічних і культурних чинників: I-й період – 1961–1970 рр., II-й період – 1971–1990 рр., III-й період – 1991–2009 рр.; з'ясовано сутність, характерні особливості та закономірності кожного з періодів, їх наступність і взаємозалежність; визначено складники громадянської культури майбутніх учителів в історичній ретроспективі; обгрунтовано особливості формування громадянської культури майбутніх учителів та з'ясовано її зміст; окреслено тенденції формування громадянської культури майбутніх учителів у відповідності до визначеної періодизації; обгрунтовано закономірності формування громадянської культури майбутніх учителів із використанням історико-педагогічної спадщини, вітчизняного та зарубіжного досвіду в освітянській практиці задля розбудови та вдосконалення освітнього процесу в сучасних педагогічних ЗВО України.

Потрібно відзначити й практичну значущість дисертації, адже представлений А.С. Поливаною значний масив фактологічного історико-педагогічного матеріалу спонукає до його потужного використання сучасними дослідниками теорії та історії педагогіки, дослідниками українознавства та джерелознавства, які в подальшому розглядатимуть феномен громадянської культури вчителя на регіональному рівні, при описі становлення особистості окремих персоналій, а теоретичні висновки, авторські визначення педагогічних і психологічних дефініцій можна впроваджувати у зміст блоків підручників, навчальних і навчально-методичних посібників з історії педагогіки, соціальної педагогіки, історичного краєзнавства і джерелознавства, основ педагогічної майстерності, історії культури та культурології тощо.

Аналіз текстів дисертації, автореферату та змісту публікацій А.С. Поливаної дозволяють дійти висновку про наукову достовірність викладених авторкою результатів, яка забезпечена: методологічним обґрунтуванням вихідних позицій із використанням методів, адекватних об'єкту, предмету, меті та завданням дослідження, значного обсягу наукових джерел і об'єктивністю автора в їх інтерпретації; опорою на сучасні досягнення історико-педагогічної науки; історіографічним аналізом досліджуваної проблеми; впровадженням результатів дослідження в освітньо-виховний процес сучасних навчальних закладів.

Науковий апарат дисертації побудований чітко, логічно послідовно і є конструктивно завершеним. Представлена робота вирізняється логічністю, цілісністю, послідовністю викладу матеріалу.

Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Слід відзначити струнку й продуману її структуру: кожен наступний розділ органічно пов'язаний із попереднім.

Перший розділ – **«Теоретико-методологічні та соціально-економічні засади формування громадянської культури майбутніх учителів упродовж 60-х років ХХ – початку ХХІ ст.»** присвячений визначенню теоретико-методологічних засад дослідження, зокрема характеристиці рівнів формування громадянської культури майбутніх учителів; обґрунтуванню методологічних підходів; узгодженню загальнонаукових принципів, що дозволили проаналізувати особливості та закономірності формування громадянської культури молоді, зокрема майбутніх учителів.

Цілісний аналіз розділу дозволяє констатувати той факт, що А.С. Поливана, аналізуючи історико-логічні, причинно-наслідкові, структурно-системні, процесуально-функціональні, змістовно-цілісні та інші аспекти співвідношення освіти і культури опосередковано робить висновок про те, що багатогранний, складний і тісний взаємозв'язок освіти і культури визнають і аргументовано обґрунтовують більшість вітчизняних і зарубіжних спеціалістів у сфері педагогіки.

Аналіз емпіричних і теоретичних уявлень, історично і генетично зумовлених взаємозв'язків освіти і культури дозволяє більш детально

реконструювати їх системно-структурну ізоморфну організацію, визначати функціональну приналежність основних елементів, виявляти їх властивості, уточнювати характеристики. В результаті встановлюється, що взаємозв'язок освіти і культури виявляється і реалізується передусім через людину, яка є системно зв'язуючим елементом культурно-освітньої системи. Людина стає центральною темою, об'єктом і суб'єктом культури та освіти. Історичні зв'язки прослідковуються через соціокультурну детермінованість типу особистості і шляхів її досягнення, які втілюються в певних концепціях, принципах і технологіях виховання і учіння, зокрема і в педагогічній освіті. Дисертанткою на методологічному рівні справедливо доведено: причинно-наслідковий зв'язок полягає у тому, що більш високий рівень культури вимагає і більш високого рівня освіти. Матеріальні й духовні компоненти культури визначали саме у досліджуваній історичний період зміст професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів, а цінності і смисли складали основне змістове ядро педагогічної освіти. А.С. Поливана достатньо обґрунтовано в розділі визначає процесуальні зв'язки, що пояснюють необхідність розгляду педагогічної освіти як культурного процесу, завдяки якому здійснюється реалізація важливих соціокультурних функцій: способів входження особи у світ культури; соціалізація особистості; трансляція культурно сформованих зразків людської діяльності і культурних цінностей. Цінним у розділі є доведення тези, що саме у такий спосіб можна вести мову не лише про багатоаспектність взаємозв'язків для теоретичної і практичної вибудови культурологічних освітніх парадигм, систем і моделей.

Слід відзначити й наукове і неупереджене обґрунтування авторської періодизації формування громадянської культури майбутніх учителів у 60-х роках ХХ – на початку ХХІ століття, що охопила окремі частини політичних епох, а саме: I-й період – 1961–1970 рр. – «Час ідеології у радянській педагогічній науці»; II-й період – 1971–1990 рр. – «Еволюція радянської педагогічної науки і суспільна користь»; III-й період – 1991–2009 рр. – «Зародження національної української педагогічної науки».

У другому розділі – **«Особливості формування громадянської культури майбутніх учителів (60-ті роки ХХ – початок ХХІ століття)»** – на основі аналізу архівних джерел, періодики та літератури А.С. Поливаною досліджено особливості формування громадянської культури майбутніх учителів відповідно до кожного періоду. Охарактеризовано особливості формування громадянської культури майбутніх учителів, простежено поступове розширення спектру засобів, форм, методів і прийомів формування громадянської культури студентства поряд із розчаруванням молоді в традиційних комуністичних цінностях та ідеалах; поширення протестних настроїв молоді.

Аналіз розділу дозволив дисертантці довести, що громадянська культура формує солідарність – ядро соціального капіталу, що допомагає суспільствам бути сильними і творити добро. Солідарність – відчуття згуртованості і взаємної підтримки людей – зростає у випадку групової самоорганізації – заради вирішення спільних проблем, захисту прав та інтересів чи просто

спілкування. Внаслідок самоорганізації виникають первинні осередки громадянського суспільства – різноманітні громади й громадські об'єднання (асоціації), які утворюють каркас громадянського суспільства. Вони є своєрідними «вузликами», що скріплюють і тримають разом горизонтальну мережу (павутину) асоціативного життя, різноспрямованих перехресних зв'язків і взаємодій громадян демократичної держави. Становлення громадянської культури, особливо в останній визначений період, тісно пов'язано із формуванням особистості нового типу, інтереси якої виражали б пріоритети всього суспільства.

А.С. Поливана справедливо констатує: основні соціально-виховні практики формування громадянської культури майбутніх учителів у педагогічних вищих закладах освіти мають бути спрямовані на створення сприятливих умов у сфері освіти для реалізації державних установок в галузі громадянського виховання молоді, зокрема формування почуття патріотизму, законслухняності, толерантності, розвиненої національної свідомості; особистості, здатної у майбутній професійній діяльності проявити високий рівень як громадянської культури, так і загальної. Існуючі перспективи розширення поля культури, як свідчить аналіз наукових вихідних положень розділу, проглядаються у двох напрямках: в «окультуренні» цивілізаційного поля (ідеї гуманізації, гуманітаризації, гармонізації на пріоритети культури, поглиблення культурної компоненти) і генерації нових культурних форм. Перебудова власних методологічних і теоретичних основ здійснення наукової модернізації освіти в контексті культури є досить проблематичним, особливо для професійної школи, де проблема оптимального співвідношення цивілізаційних і культурних компонентів є основою, найбільш гострою і перманентною. Педагогічна освіта як культурно-історичний феномен за своєю природою є культурно відповідною, культурно дієвою. Освіта – це та частина культури, що відтворює її у цілісності (єдності інтеграції і диференціації); освіта в системному відношенні ізоморфна культурі. Мета сучасної освіти – людина культури, дозволяє висунути загальну гіпотезу про продуктивність і перспективність прийняття пропонованого культурологічного підходу в якості концептуальної основи модернізації освіти в контексті сучасної культури.

Третій розділ – **«Використання ідей та історичного досвіду формування громадянської культури майбутніх учителів для розвитку педагогічної освіти»** – присвячений визначенню, що в системі професійно-педагогічної освіти України формування громадянської культури набуває пріоритетного значення. Авторка дисертації обстоює ідею про те, що успішний розвиток громадянської культури, її інтеграційної цілеспрямованості багато в чому залежить від використання історичних етнічних цінностей, етнопедагогічної культури народу передусім, та вміння використовувати їх у розвитку і формуванні майбутніх учителів. Інтеграційний зміст фактору етнічності виявляється у збагаченні освітнього процесу педагогічних ВЗО культурно-історичним змістом різних етнічних традицій і, відповідно, вихованні толерантного і адаптаційного світогляду

майбутніх діячів освіти; використанні в системі професійно-педагогічної підготовки апробованих і сталих елементів народної педагогіки, етикету, сімейних традицій і цінностей національних культур в умовах кризи духовності тощо.

Принагідно слід відзначити, що А.С. Поливана, як одна із небагатьох дослідників у царині загальної педагогіки та історії педагогіки, зуміла достатньо обґрунтовано виокремити й проаналізувати провідні тенденції розвитку громадянської культури майбутніх учителів відповідно до кожного із періодів: для першого періоду (1961–1970 рр.) характерною є «ідеологічна» тенденція формування громадянської культури майбутніх учителів; для другого періоду (1971–1990 рр.), виходячи із тогочасних реалій, виокремлено «суспільно-політичну» тенденцію і для третього періоду (1991–2009 рр.) характерною є «націєтворча» тенденція формування громадянської культури майбутніх учителів.

Проведене дослідження підтверджує нагальну необхідність формувати у майбутніх педагогів громадянську культуру. Адже від її рівня залежить моральне сприйняття підростаючим поколінням існуючого механізму державної влади, права, держави в цілому.

Аналіз тексту дисертації дає змогу констатувати про дотримання А.С. Поливаною логічної коректності інформації, належного рівня аргументації у встановленні істинності тверджень, причинно-наслідкових зв'язків. Висновки до розділів та загальні висновки містять належну оцінку результатів роботи з точки зору їх відповідності поставленим завданням.

Позитивно оцінюючи наукові результати дисертації, їх ґрунтовність і конструктивність, наукову новизну та практичну значущість, у контексті наукової дискусії вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження і побажання:

1. Ведучи мову про генезу формування громадянської культури майбутніх учителів у визначений історичний період, дисертантка почасти вдається до використання терміну «виховання» й у тексті дисертації процес формування ототожнює з виховними практиками, що, на наше переконання, робить деяку неузгодженість у поняттєво-категорійному апараті дослідження.

2. Комплексний аналіз тексту дисертації дозволяє звернути увагу й на географічні межі дослідження, оскільки розгляд феномену «громадянська культура» у професійній підготовці майбутніх учителів, як у дисертації, так і в авторефераті зазначений на теренах України, а власне розглядається переважно у вищих педагогічних закладах освіти Вінниччини, Хмельниччини, Львівщини. Це збіднює географію здійсненого історико-педагогічного дослідження.

3. При здійсненні періодизації дисертантка необґрунтовано, на наше переконання, уникає визначення хронологічних меж дослідження, зокрема верхньої та нижньої межі, не наводить конкретних документів чи державно-правових актів, що підтверджують межі періоду.

4. Вважаємо дещо тенденційними висновки дисертантки щодо опису другого періоду формування громадянської культури майбутніх учителів (1971–1990 рр.), оскільки саме у педагогічних вищих закладах освіти Радянської України поряд із формалізмом і заорганізованістю, відвертими анахронізмами комуністичного виховання, нестабільністю зароджувалися основи гуманізму, націєтворчості, дитино- і людиноцентризму (заохочення участі у художній самодіяльності, туристичні зльоти, походи, екскурсійні практики, будівельні загони, різноманіття табірних практик і виникнення інноваційних методик виховної роботи тощо).

5. Робота значно виграла, якщо б А.С. Поливаною у контексті генези громадянської освіти майбутніх учителів був проаналізований і українознавчий аспект змісту педагогічної освіти, оскільки саме в українських радянських педвузах і педучилищах, особливо починаючи з кінця 80-х років збіглого ХХ ст. відбувалося стрімке відновлення багатовимірної структури формування особистості вчителя на матеріалах українознавства в умовах централізованої держави, що, в свою чергу, потужно відбивалося на процесах формування громадянської культури.

6. Ураховуючи досить переконливу новизну дисертації, варто рекомендувати А.С. Поливаній підготувати та надіслати до МОН України, НАПН України рекомендації щодо використання прогресивного національного історичного досвіду формування громадянської культури майбутніх учителів для реалізації реформи вищої педагогічної освіти, вдосконалення шкільного курсу «Громадянська освіта», теоретичних і методичних концептів патріотичного і націєтворчого виховання вчителя у педагогічних вищих закладах освіти.

Проте, висловлені зауваження та побажання мають дискусійний характер і рекомендаційне спрямування, а відтак – не знижують загальної позитивної оцінки проведеного А.С. Поливаною дослідження.

Висновок. Дисертація Поливаної Аліни Сергіївни «Формування громадянської культури майбутніх учителів (60-ті роки ХХ – початок ХІХ століття)» є самостійним, актуальним та достовірним дослідженням, яке на високому науково-методологічному і теоретичному рівні розв'язує проблеми вивчення, узагальнення та систематизації педагогічних ідей та досвіду формування громадянської культури майбутніх учителів. Вперше в теорії та історії педагогіки розглянуто генезу формування громадянської культури майбутніх учителів у 60-ті роки ХХ ст. – на початку ХХІ століття; визначено основні періоди формування громадянської культури майбутніх учителів з урахуванням соціально-політичних, економічних і культурних чинників; обґрунтовано закономірності формування громадянської культури майбутніх учителів із використанням історико-педагогічної спадщини, вітчизняного та зарубіжного досвіду в освітянській практиці задля розбудови та вдосконалення освітнього процесу в сучасних педагогічних ЗВО України. За актуальністю, науковою новизною, вірогідністю та практичною цінністю, змістом і оформленням робота повністю відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13, 15 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання

старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 року за № 567 щодо кандидатських дисертацій зі змінами, внесеними Постановами Кабінету Міністрів України від 19.08.2015 р. за № 656 та від 30.12.2015 за № 1159, а її авторка – **Поливана Аліна Сергіївна** заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії і практики педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України

О.А. Лавріненко

Власноручний підпис *Лавріненко О.А.*

СТВЕРДЖУЮ:
Завідувач відділу кадрів
Інститут педагогічної освіти і
освіти дорослих імені
Івана Зязюна НАПН України
15.05.2010